

MOHD MAHADEE Ismail
Universiti Putra Malaysia

**DINAMIKA INTEGRASI POLITIK MELALUI KERJASAMA
POLITIK DI MALAYSIA: TERAS KEPADA TAPAK INTEGRASI
MASYARAKAT MULTI-ETNIK**

***POLITICAL INTEGRATION DYNAMIC THROUGH POLITICAL
COALITION IN MALAYSIA: CORE TO THE INTEGRATION BASED
IN MULTIEHTNIC SOCIETY***

Makalah ini membincangkan tentang dinamika integrasi politik melalui kerjasama politik yang menjadi teras kepada tapak integrasi dalam kalangan masyarakat multi-etnik di Malaysia. Umumnya integrasi politik adalah suatu proses kerjasama politik di dalam dan antara etnik yang menjadi pemangkin kepada kerjasama dalam masyarakat yang berbilang etnik, agama, budaya, fahaman politik dan ideologi. Melalui pendekatan tersebut, jurang perbezaan yang wujud dalam kepelbagaian masyarakat bukan sahaja dapat dikurangkan malah menjadi suatu titik tolak kepada hubungan rentas etnik yang lebih luas menerusi pelbagai dimensi. Senario politik Malaysia sejak di ambang kemerdekaan sehingga kini masih mengekalkan pendekatan integrasi politik dalam meraikan kepelbagaian, menerima dan mengiktiraf perbezaan yang wujud dalam masyarakat. Lahirnya integrasi politik melalui Perikatan, Barisan Nasional, Angkatan Perpaduan Ummah, Barisan Alternatif, Pakatan Rakyat, Pakatan Harapan, Muafakat Nasional dan terkini Perikatan Nasional adalah sebagai manifestasi berteraskan kepada pendekatan kerjasama politik. Dinamika integrasi politik menjadi teras kepada tapak integrasi masyarakat multi-etnik Malaysia yang dapat mengekalkan keharmonian dalam kehidupan masyarakat. Masyarakat yang dibezakan dengan latar belakang etnik, keturunan, agama dan budaya mampu menjalani kehidupan dengan aman dan sejahtera selagi mana kestabilan politik negara dapat dipertahankan.

Kata kunci: *Integrasi Politik; Kerjasama Politik; Tapak Integrasi; Masyarakat Multi-etnik; dan Malaysia.*

This article discusses about political integration dynamic through political coalition that becomes the core to base integration in multi-ethnic society in Malaysia. Generally, the political integration is a political effort within and between ethnic and becomes a catalyst to the collaboration in the society from diverse ethnic, religion, culture,

political understanding as well as ideology. Via this approach, the pre-existing gap within multi-ethnic society has been slimming down, but also becomes a crucial point to relationship broadening through different dimensions. Since independent until today, the political scenario in Malaysia still preserving the political integration approach to celebrate diversity, acceptance and acknowledged the dissimilarities within society. The political integration occurs through Perikatan, Barisan Nasional, Angkatan Perpaduan Ummah, Barisan Alternatif, Pakatan Rakyat, Pakatan Harapan, Muafakat Nasional and latest Perikatan Nasional shows manifestation based on political coalition approaches. Political integration dynamic is the core to the base integration in the multi-ethnic in Malaysia that can sustain the coherence in the society. A community that is distinguished by ethnic background, ancestry, religion and culture can live peacefully and harmoniously if the national political stability is conserved.

Keywords: *Political Integration, Political Coalition, Integration Based, Multiethnic Society; and Malaysia.*

Pengenalan

Malaysia adalah sebuah negara yang mempunyai masyarakat bersifat multi-etnik, multi-agama, multi-bahasa dan multi-budaya. Merujuk Perlembagaan Persekutuan, Malaysia mempunyai lebih 40 kumpulan etnik, manakala rekod Jabatan Perpaduan Negara mencatatkan negara ini mempunyai sebanyak 216 suku etnik.¹ Naratif kepelbagaian yang wujud ini menjadi satu keunikan dan kekuatan kepada negara dalam memacu pembangunan yang lebih seimbang di dalam dan antara etnik. Perbezaan yang wujud dalam masyarakat juga telah diangkat menjadi suatu simbol identiti yang terangkum menerusi slogan ‘perpaduan dalam kepelbagaian’ dan ‘ke arah mencapai integrasi nasional’. Kewujudan pelbagai kumpulan etnik dan sub-etnik telah memacu kepada terbentuknya integrasi politik yang lebih luas melibatkan hubungan sosial rentas etnik. Hubungan tersebut pada dasarnya merangkumi jaringan sivik antara etnik² dalam memupuk interaksi yang lebih terbuka dan holistik.

Realitinya, perbezaan yang wujud dalam masyarakat sekiranya tidak diuruskan dengan baik boleh membawa bencana kepada sesebuah negara. Ini kerana konflik etnik khususnya antara kumpulan majoriti dengan minoriti cukup mudah untuk berlaku, menyala dan merebak menjadi parah. Seandainya konflik etnik berlaku dalam suatu jangka masa panjang, sudah pasti akan membawa implikasi negatif kepada pembangunan ekonomi, kesejahteraan sosial dan kestabilan politik negara, yang akhirnya akan memudaratkan kepada kehidupan manusia.³ Lantaran itu, berlandaskan kepada senario latar belakang masyarakat yang bersifat sedemikian, Malaysia telah mengadaptasi pendekatan

integrasi politik sebagai mekanisme terbaik dalam mewujudkan kerjasama politik, mengurangkan jurang antara masyarakat, meraikan kepelbagaian, menerima dan mengiktiraf perbezaan dalam masyarakat.

Intisari utama kepada signifikan integrasi politik di Malaysia adalah kerana latar belakang politik dan masyarakat Malaysia yang bersifat *ethno-nation* di mana pengelompokan masyarakat sejak dari zaman penjajahan British lagi berpaksikan kumpulan etnik. Orang-orang Melayu, Cina dan India telah disegregasi melalui 'Dasar Pecah dan Perintah' menyebabkan tidak wujud interaksi sosial antara etnik. Senario yang berlaku pada peringkat tersebut telah menjadi landasan menebalnya sentimen *ethno-nation* dalam kalangan masyarakat multi-etnik Malaysia. Setiap tindakan politik yang diambil berteraskan kepada keturunan darah, agama, bahasa, budaya dan adat tradisi demi menjaga survival dan kepentingan kumpulan etnik masing-masing.⁴ Maka, amat bertepatan Malaysia dilabelkan sebagai politik yang berpusatkan kepada perkauman bertitik tolak sebelum negara mencapai kemerdekaan lagi. Keadaan sedemikian membuka ruang kepada kerelevanan pendekatan integrasi politik yang bersifat dalaman sebagai strategi efektif mewujudkan kerjasama serta menangani perbezaan dan kepelbagaian dalam masyarakat multi-etnik di negara ini.

Pendekatan Kajian

Makalah ini ditulis berdasarkan kepada pendekatan ringkas analisis kandungan dalam menghurai dan membincangkan fenomena integrasi politik di Malaysia sejak dari era sebelum kemerdekaan sehinggalah ke perkembangan politik kontemporari. Analisis kandungan yang digunakan berbentuk 'konvensional' bertujuan untuk menghurai sesuatu fenomena yang wujud.⁵ Reka bentuk yang diaplikasi ialah tinjauan literatur ke atas dokumen terpilih yang berkaitan dengan fokus kajian. Oleh itu, analisis ringkas kandungan dilaksanakan terhadap beberapa sumber utama seperti buku, tesis, jurnal dan media massa yang membincangkan persoalan integrasi politik dan kerjasama politik. Pendekatan analisis kandungan dilihat amat bersesuaian dalam mengupas fenomena integrasi politik memandangkan ia menjadi satu kaedah yang fleksibel dalam membuat penganalisan terhadap pelbagai jenis maklumat teks yang tidak berstruktur, mempunyai keupayaan replikasi dan kebolehgunaan yang meluas.

Konsep Integrasi Politik

Integrasi politik merupakan satu konsep yang telah lama diaplikasi dalam membincangkan sesuatu fenomena politik yang wujud dalam sesebuah negara mahupun di sesebuah kawasan eksklusif. Umumnya, dinamika integrasi politik dapat dilihat dari tiga konteks yang berbeza. Konteks pertama melibatkan

kerjasama antara negara yang merentasi sempadan kedaulatan sesebuah negara atau penyatuan wilayah yang melibatkan hubungan antarabangsa. Contoh integrasi politik dalam konteks ini ialah pembentukan European Union (EU) yang mengadaptasi konsep integrasi politik sebagai konsep teoritikal, kemudiannya ditransformasi ke realiti emperikal.⁶ Pembentukan EU pada dasarnya melibatkan hubungan integrasi politik yang bersifat supra-nasional,⁷ tetapi hakikatnya hubungan tersebut banyak diterjemahkan dalam bentuk kerjasama ekonomi. Integrasi politik yang wujud melalui EU sejak dari tahun 1950-an ternyata telah membawa keuntungan ekonomi dan peningkatan pendapatan perkapita bagi negara anggota yang terlibat.⁸ Begitu juga dengan kewujudan Pan-Africanism dan kemudiannya African Union (AU) yang bertujuan untuk menegakkan kebebasan, persamaan dan panyatuan politik dalam kalangan pelbagai negara di Afrika ke arah mewujudkan *United States of Africa*.⁹ Walau bagaimanapun, tindakan integrasi politik AU menemui kegagalan memandangkan wujud pelbagai cabaran seperti kelemahan ketenteraan, sistem politik dan ekonomi global.¹⁰

Konteks kedua integrasi politik melibatkan tindakan mewujudkan integrasi masyarakat migran (etnik minoriti) ke dalam sesebuah negara ataupun sistem politik. Era sebelum dan selepas perang dunia kedua menjadi titik tolak kepada berlakunya penghijrahan masyarakat dari sebuah negara ke sebuah negara lain. Di Malaysia, sebelum teretusnya perang dunia kedua telah berlaku penghijrahan pekerja dari China dan India ke Tanah Melayu atas dorongan pihak British. Di United Kingdom, Netherland dan Sweden misalnya, penghijrahan banyak berlaku selepas perang dunia kedua. Kedatangan migran dari luar tersebut telah membentuk etnik minoriti dan mendorong sesebuah negara mengambil tindakan integrasi politik melalui pelbagai pendekatan. Di United Kingdom, dasar asimilasi pendidikan telah diperkenalkan dalam usaha untuk memberi peluang kepada etnik minoriti mendapat pendidikan yang lebih baik berteraskan toleransi bersama.¹¹ Di Netherland, tindakan integrasi politik adalah berbentuk ‘pemisahan’ di mana wujud pengasingan dalam sistem pendidikan, perdagangan dan media terhadap etnik minoriti tersebut.¹² Di Sweden, pendekatan integrasi politik telah membawa kepada kewujudan ‘negara kebajikan’ di mana ianya mendorong kepada terbentuknya perikatan antara etnik dan pembentukan budaya sinkretik baru.¹³ Integrasi politik yang berlaku dalam konteks ini lebih menjurus kepada integrasi sosial atau kedudukan sosial. Ini kerana, “*a society in which there are no social boundaries between ‘legitimate members’, or insiders, and ‘non-legitimate members’, or outsiders. I thereby argue that integration is primarily a matter of social standing, and not legal or socio economic status*”.¹⁴

Konteks ketiga integrasi politik berlaku secara dalaman di sesebuah negara tanpa melibatkan pihak luar. Integrasi politik ini berlaku melalui tindakan pihak-pihak tertentu mewujudkan kerjasama atau permuafakatan politik bagi mencapai tujuan politik masing-masing. Dalam konteks ini, tiga

elemen yang biasanya mempunyai perkaitan rapat iaitu; (i) tuntutan politik, (ii) sokongan politik; dan (iii) matlamat awam.¹⁵ Tuntutan politik merupakan keinginan dan kehendak ahli, sistem atau subsistem masyarakat yang boleh mempengaruhi agen sesebuah sistem politik dalam mencapai matlamat awam.¹⁶ Sokongan politik pula menjadi sumber asas kuasa melibatkan pihak yang mendokong, memilih dan menentukan agen bagi sesebuah sistem politik dalam membuat keputusan dan merealisasikan pencapaian matlamat awam.¹⁷ Sementara itu, matlamat awam merujuk kepada sesuatu yang ingin dicapai untuk kebaikan dan kepentingan masyarakat umum seperti dalam aspek ekonomi, keluarga, pekerjaan, pendidikan dan kesihatan. Tuntutan politik dan sokongan politik adalah input, manakala matlamat awam adalah output kepada sesebuah sistem politik.¹⁸ Ketiga-tiga elemen tersebut menjadi asas dan penentu kejayaan sesuatu tindakan integrasi politik dalam sesebuah aplikasi sistem politik. Sehubungan itu, makalah ini menggunakan konsep integrasi politik dari perspektif ketiga yang berlaku secara dalaman sahaja tanpa melibatkan hubungan merentasi sempadan negara mahupun kumpulan masyarakat migran, iaitu dengan meneliti kerjasama yang wujud di antara parti-parti politik. Namun begitu, tidak dinafikan proses integrasi politik bukan sekadar merujuk kepada pembentukan blok-blok kerjasama politik antara parti semata-mata, di mana ianya turut mencakupi elemen pembentukan negara seperti pengamalan sistem federalisme, pembentukan identiti sosial, nasionalisme, dasar pendidikan dan pelbagai lagi.

Dalam konotasi umum, integrasi politik merupakan satu kombinasi istilah 'integrasi' dan 'politik' yang merujuk kepada bagaimana proses integrasi berlaku dari dimensi politik. Ironinya, konsep ini memfokuskan kepada proses¹⁹ yang melibatkan aktiviti atau usaha yang diambil oleh pihak berkepentingan untuk mencapai sesuatu matlamat politik. Aktiviti atau usaha tersebut melibatkan kerjasama antara parti-parti politik atau pertubuhan tertentu pada skala besar. Integrasi politik juga melibatkan proses penyatuan pelbagai kumpulan sosial dalam masyarakat ke dalam satu unit wilayah melalui tindakan politik bagi pembentukan identiti kebangsaan.²⁰ Dalam takrifan yang lebih spesifik, konsep integrasi politik merujuk kepada *uniting, unifying, organizing in a group of two or more units*.²¹ Proses penyatuan tersebut berlaku antara dua atau lebih unit politik ke arah membina sebuah komuniti politik melalui kewujudan suatu kerangka undang-undang bersama, pembentukan institusi untuk kepentingan bersama, pembangunan pusat pembuatan keputusan dan pengenalpastian suatu identiti bagi pembentukan komuniti bersepadu.²² Integrasi politik juga ditakrifkan sebagai "*the attainment of a sense of community, accompanied by formal or informal institutions or practices, sufficiently strong and widespread to assure peaceful change among members of a group*".²³ Dari itu, integrasi politik boleh difahami sebagai "*the uniting of distinct national entities*".²⁴ Takrifan lain integrasi politik adalah sebagai "*the progressive bridging of the elite-mass gap on the vertical plane*

in the course of developing a participant community".²⁵ Ini jelas menunjukkan bahawa integrasi politik mempunyai konotasi yang sama dengan proses integrasi nasional. Integrasi politik juga melibatkan usaha untuk mewujudkan sebuah kerajaan pusat yang bertanggungjawab mentadbir rakyat di sesebuah negara tertentu dengan undang-undang seragam.²⁶ Integrasi politik juga boleh dijelaskan sebagai...

*“covers a vast range of human relationships and attitudes - the integration of diverse and discrete cultural loyalties and the development of a sense of nationality; the integration of political units into a common territorial framework with a government which can exercise authority; the integration of the rulers and the ruled; the integration of citizens into a common political process; and, finally, the integration of individuals into organisations for purposive activities.”*²⁷

Pandangan lain menjelaskan integrasi politik sebagai suatu proses di mana aktor politik perlu memainkan peranan mereka untuk memberikan kesetiaan, harapan dan menumpukan aktiviti politik mereka ke ‘pusat baru’ (institusi) atas kepentingan beberapa agenda nasional.²⁸ Peranan utama yang dimainkan oleh aktor politik adalah kunci kepada proses integrasi politik.²⁹ Institusi atau pusat baru tersebut dapat membantu dalam memupuk perpaduan, sementara parti-parti politik pula perlu menyusun semula harapan dan aktiviti mereka sebagai tindak balas kepada integrasi yang berlaku tersebut.³⁰ Dengan itu, integrasi politik perlu melibatkan penyesuaian matlamat dan aktiviti supaya dapat bergerak seiring dengan apa yang dimaterai dalam proses tersebut. Tunjang utama aktiviti integrasi politik adalah proses mewakili kuasa komponen parti-parti politik kepada komuniti politik yang baru terbentuk tersebut.³¹ Apa yang lebih penting, proses integrasi politik memberikan fokus yang jelas terhadap pencapaian matlamat yang akan dikongsi bersama dalam pelbagai aspek kehidupan terutamanya dalam kerangka pembentukan kerajaan dan pembangunan negara secara holistik.

Sorotan Sejarah Integrasi Politik Melalui Kerjasama Politik di Malaysia

Rentetan sejarah integrasi politik di Malaysia bermula dengan kebangkitan semangat nasionalisme untuk menentang penjajahan British dan mendapatkan kemerdekaan Tanah Melayu. Bentuk negara baru Tanah Melayu yang dinamakan Rancangan Malayan Union diperkenalkan oleh pihak British melalui “Kertas Putih 6724” bertarikh 22 Januari 1946 merupakan detik yang membawa beberapa perubahan penting kepada negara.³² Sebagai tindak balas untuk mempertahankan kedudukan bangsa, kebebasan tanah air dan kedaulatan Raja-Raja Melayu, orang-orang Melayu telah bersatu-padu dan

menukar cara berpolitik mereka kepada gerakan-gerakan yang berbentuk anti-British secara terbuka. Gerakan yang dimulakan oleh orang-orang Melayu telah mendorong kebangkitan politik dalam kalangan orang-orang Cina dan India di Semenanjung, serta suku kaum peribumi di Sabah dan Sarawak.

Pada peringkat awal telah terbentuk parti-parti politik berasaskan perkauman atas sentimen *ethno-nation* yang berpusatkan semangat keetnikan demi menjaga kepentingan kumpulan etnik masing-masing. Tindakan segera orang-orang Melayu menentang Rancangan Malayan Union telah mendorong terbentuknya satu jaringan politik nasional bagi seluruh Tanah Melayu. Sebanyak 41 buah persatuan Melayu dari seluruh Tanah Melayu telah bergabung mengadakan satu persidangan pada 1 hingga 4 Mac 1946 bertempat di Kelab Sultan Sulaiman, Kuala Lumpur.³³ Persidangan tersebut yang dipengerusikan oleh Dato' Onn Jaafar telah mencapai kata sepakat untuk menubuhkan sebuah persatuan Melayu bercorak kebangsaan yang dinamakan Kongres Melayu Se-Malaya, akhirnya membawa kepada penubuhan Pertubuhan Kebangsaan Melayu Bersatu atau *United Malays National Organisation* (UMNO) pada 11 Mei 1946.³⁴

Perkembangan politik orang-orang Cina berbeza dengan corak berpolitik orang-orang Melayu. Pada peringkat awal orang-orang Cina lebih bergiat dalam aktiviti yang bercorak persatuan. Hal ini kerana, sebagai kumpulan pendatang mereka lebih terdorong untuk melibatkan diri dalam persatuan berdasarkan kepada kumpulan daerah, bahasa dan dialek, kongsi gelap serta suku kaum dari negara asal mereka. Namun, masyarakat Cina kemudiannya turut melihat kepentingan untuk mewujudkan pertubuhan politik sebagai penyatuan kumpulan etnik mereka. Pada 27 Februari 1949, *Malayan Chinese Association* (MCA) telah ditubuhkan secara rasminya di Kuala Lumpur dan Tan Cheng Lock dilantik sebagai Presiden pertama.³⁵

Sebelum perang dunia kedua, orang-orang India di Tanah Melayu agak pasif dalam politik dan mereka hidup berpecah-belah sama ada kerana kasta, suku etnik yang berbeza dan perbezaan jenis pekerjaan.³⁶ Akan tetapi, orang-orang India menubuhkan pelbagai persatuan untuk melindungi dan memperjuangkan kepentingan mereka. Kemudian, kebangkitan orang-orang Melayu menentang Malayan Union turut menyemarakkan kesedaran politik di kalangan orang-orang India. Kesannya, pada 3-5 Ogos 1946, satu persidangan yang diwakili oleh pelbagai persatuan India di Tanah Melayu telah diadakan di Jalan Ipoh, Kuala Lumpur. Persidangan tersebut telah membawa kepada penubuhan Kongres India Se-Malaya (MIC) dengan John A. Thivy dilantik sebagai Presiden pertama.³⁷

Pihak Inggeris telah menetapkan satu syarat sebelum menyerahkan kuasa pemerintahan sendiri kepada penduduk Tanah Melayu. Syarat tersebut ialah mewujudkan 'perpaduan antara kepelbagaian kumpulan etnik' yang terdapat di Tanah Melayu ketika itu. Desakan tersebut telah menjadi titik tolak kepada pendekatan integrasi politik melalui kerjasama parti-parti politik telah

diadaptasi sepenuhnya. Integrasi antara parti politik yang bersifat perkauman di Tanah Melayu bermula pada Januari 1951 apabila UMNO mengadakan kerjasama politik dengan MCA. Kerjasama politik antara UMNO dan MCA ini merupakan langkah integrasi politik yang pertama diadakan di Tanah Melayu ke arah mewujudkan hubungan dan perpaduan antara kepelbagaian kumpulan etnik. Daripada kerjasama UMNO dan MCA ini maka terbentuklah Parti Perikatan. Sebelum pilihan raya umum 1955, MIC telah menyertai Parti Perikatan.³⁸ Parti Perikatan yang diwujudkan melalui kerjasama UMNO-MCA-MIC ternyata mendapat sokongan padu seluruh penduduk Tanah Melayu khususnya orang-orang Melayu, Cina dan India.

Integrasi politik melalui Parti Perikatan telah diterjemahkan kepada nama baru yang lebih bersifat eksklusif dengan penubuhan Barisan Nasional (BN) pada tahun 1973. Penubuhan BN bukan sahaja berjaya memperkukuhkan integrasi politik melalui UMNO, MCA dan MIC, tetapi telah berjaya menarik beberapa parti politik lain seperti Parti Rakyat Bersatu Sarawak (SUPP), Parti Pesaka Bumiputera Bersatu (PBB), Pertubuhan Kebangsaan Sabah Bersatu (USNO) dan parti politik pembangkang seperti Parti Islam Se-Malaysia (PAS), Parti Progresif Penduduk (PPP) dan Parti Gerakan Rakyat Malaysia (GERAKAN).³⁹ Sehingga PRU ke-14 (2018), BN mempunyai 13 buah komponen parti politik dengan kemasukan beberapa parti secara berperingkat seperti Parti Bersatu Sabah (PBS), Parti Liberal Demokratik Sabah (LDP), Parti Bersatu Rakyat Sabah (PBRS), Pertubuhan Pasokmomogun Kadazan Dusun Murut Bersatu (UPKO), Parti Demokratik Progresif Sarawak (SPDP) dan Parti Rakyat Sarawak (PRS), setelah PAS disingkirkan dari BN tahun 1977.⁴⁰ Kejayaan BN dalam memenangi pilihan raya PRU ke-4 sehinggalah PRU ke-13 membuktikan bahawa pendekatan integrasi politik melalui kerjasama politik membawa manfaat besar dalam menarik sokongan masyarakat multi-etnik Malaysia.

Pendekatan integrasi politik yang dicetuskan oleh Parti Perikatan dan BN telah menjadi model dinamik dalam mengharungi percaturan politik masyarakat multi-etnik Malaysia. Perkembangan ini telah mendorong parti-parti pembangkang untuk mengadaptasi pendekatan yang sama sehinggalah terbentuknya integrasi politik baru melalui Angkatan Perpaduan Ummah (APU) tahun 1989. APU direalisasikan dengan pendekatan yang berlandaskan model kepimpinan Melayu-Islam melalui kerjasama politik PAS bersama Parti Semangat Melayu 46 (PSM46), Barisan Jemaah Islamiah Se-Malaysia (BERJASA) dan Parti Hizbul Muslimin Malaysia (HAMIM).⁴¹ Integrasi politik APU telah berjaya mengharungi dua PRU iaitu PRU ke-8 (1990) dan PRU ke-9 (1995). Kejayaan besar yang telah dicapai oleh APU ialah apabila berjaya menawan negeri Kelantan dan Terengganu pada PRU ke-8, dan terus kekal berkuasa di Kelantan pada PRU ke-9.

Selain APU, pihak pembangkang telah membentuk Gagasan Rakyat (GR) tahun 1990 yang dianggotai oleh PSM46, Parti Tindakan Demokratik

(DAP), Parti Bersatu Sabah (PBS), Parti Rakyat Malaysia (PRM), Barisan Progresif India (IPF), HAMIM, Parti Solidariti Malaysia (MSP) dan Kongres India Muslim (KIMMA).⁴² Kewujudan GR menyebabkan wujud dua blok integrasi politik melalui pakatan pembangkang iaitu APU yang disertai oleh PAS tanpa DAP, sementara GR diterajui oleh DAP tanpa PAS.⁴³ Namun, GR dan APU telah menjalinkan kerjasama politik secara tidak formal dalam PRU8 (1990). Integrasi politik melalui GR tidak dapat bertahan lama setelah peneraju utamanya DAP menarik diri pada Januari 1995 kerana tidak mahu terpalit dengan kerjasama politik PAS.⁴⁴ Selain itu, wujud pergeseran antara parti-parti politik dalam GR ekoran daripada penentuan sebagai Ketua Pembangkang di Dewan Rakyat.

Pada 2 September 1998, peristiwa pemecatan Dato' Seri Anwar Ibrahim sebagai Timbalan Perdana Menteri telah mewujudkan krisis politik dalam negara dan kemudiannya disusuli gelombang kebangkitan rakyat menerusi gerakan reformasi. Sehubungan itu, suasana politik tanah air telah membuka suatu lembaran baru integrasi politik menerusi Barisan Alternatif (BA) apabila Parti Keadilan Nasional (KeADILan), PAS, DAP dan Parti Rakyat Malaysia (PRM) bersetuju menjalinkan kerjasama politik secara rasmi pada 24 Oktober 1999.⁴⁵ Bagi menjayakan integrasi politik BA, PAS⁴⁶ dan DAP sanggup mengeneppikan perbezaan prinsip asal perjuangan mereka yang menjadi 'duri dalam daging' sebelum ini. BA telah mengambil tindakan dalam memastikan hanya seorang calon sahaja yang bertanding bagi setiap kawasan pilihan raya⁴⁷ di bawah tiket integrasi politik pembangkang sewaktu menghadapi PRU10 (1999). Hasilnya, PAS berjaya mengukuhkan kedudukan di Kelantan dan merampas Terengganu, kerusi parlimen turut bertambah dari hanya tujuh kerusi kepada 27 kerusi.⁴⁸ Kerusi parlimen DAP juga meningkat dari tujuh kerusi kepada 10 kerusi⁴⁹ manakala KeADILan hanya memenangi lima kerusi parlimen sahaja. Keputusan PRU10 yang mengecewakan DAP sekali lagi melihat kerjasama DAP dengan PAS sebagai punca utama penolakan orang-orang Cina terhadap DAP.⁵⁰ Oleh kerana DAP amat tidak bersetuju dengan konsep negara Islam yang dibawa oleh PAS,⁵¹ maka pada 21 September 2001 DAP mengumumkan keluar dari ikatan integrasi politik BA.

Selepas BA terkubur, muncul pula Pakatan Rakyat (PR). PR telah terbentuk pada 1 April 2008 (selepas PRU12) melalui integrasi politik antara beberapa buah parti pembangkang melibatkan Parti Keadilan Rakyat (PKR), DAP dan PAS. Integrasi politik PR mula tercetus semasa PRU12 apabila wujud kerjasama politik secara tidak formal antara ketiga-tiga parti politik tersebut dengan nama Barisan Rakyat (BR). Kerjasama tidak formal BR telah berjaya memenangi sebanyak 82 kerusi parlimen daripada 222 kerusi yang dipertandingkan dalam PRU12 yang secara langsung menafikan kemenangan majoriti dua pertiga BN⁵² sejak PRU4 (1974). BR juga telah memenangi sebanyak 196 kerusi Dewan Undangan Negeri (DUN) dan berjaya membentuk kerajaan di Kelantan, Pulau Pinang, Kedah, Perak dan Selangor.⁵³ Kejayaan

BR telah membuka lembaran integrasi politik yang formal menerusi PR. Pada April 2010, Parti Kebangsaan Sarawak (SNAP) telah menyertai PR bagi menghadapi pilihan raya kecil parlimen Sibul, tetapi tidak kekal lama setelah mengumumkan keluar PR pada tahun 2011.⁵⁴ Dalam PRU13, PR telah berjaya menambah penguasaan kerusi di parlimen daripada 82 kerusi (PRU12) kepada 89 kerusi dan mengekalkan pemerintahan di negeri Kelantan, Pulau Pinang dan Selangor. Namun begitu, integrasi politik melalui PR telah terkubur pada 16 Jun 2015 apabila wujud kemelut politik yang melibatkan PAS dan DAP.⁵⁵

Integrasi Politik Kontemporari

Dinamika integrasi politik kontemporari di Malaysia boleh dilihat dengan jelas menjelang dan selepas PRU14. Pendekatan ini bukanlah suatu bentuk integrasi politik yang baharu tetapi telah lahir pelbagai bentuk kerjasama baru di dalam etnik mahupun antara etnik bagi mendepani persaingan politik yang semakin dinamik. Hal ini berlaku memandangkan terdapat bentuk integrasi politik yang dijalinkan sebelum ini sudah tidak relevan dalam konteks politik semasa. Maka dengan itu lahirlah integrasi politik baru dengan penyesuaian nama yang lebih dekat dengan rakyat.

Antara bentuk integrasi politik yang baharu ialah penubuhan Pakatan Harapan (PH). PH adalah sebuah entiti politik yang melibatkan kerjasama dalam kalangan parti pembangkang bagi menggantikan PR yang telah terkubur pada bulan Jun 2015 apabila PAS keluar dari pakatan tersebut. PH terbentuk melalui kerjasama politik antara PKR, DAP dan Parti Amanah Negara (AMANAH) dan Parti Pribumi Bersatu Malaysia (BERSATU). Integrasi politik PH telah meletakkan matlamat khusus untuk menentang penguasaan BN dalam pemerintahan, menyelamatkan negara dari krisis rasuah dan kleptokrasi, membela nasib rakyat serta mengembalikan kegemilangan Malaysia ke landasan yang sepatutnya.⁵⁶ PH berkeupayaan untuk memperkasa gabungan dengan mengkoordinasi parti-parti pembangkang.⁵⁷ Hasilnya, integrasi politik menerusi PH telah berjaya memenangi PRU14 yang diadakan pada 9 Mei 2018 dan seterusnya berjaya mengambil alih tampuk pemerintahan negara dari BN.⁵⁸ Dalam PRU14, PH telah berjaya memenangi sebanyak 121 kerusi parlimen berbanding dengan BN yang memenangi sebanyak 79 buah kerusi parlimen dan Gagasan Sejahtera memenangi hanya sebanyak 18 kerusi parlimen.⁵⁹ Apa yang menarik, integrasi politik PH telah berjaya menamatkan dominasi Parti Perikatan-BN sebagai parti kerajaan yang utuh berkuasa sejak dari kemerdekaan negara 1957 sehinggalah PRU14 yang lalu. Sedangkan, pendekatan integrasi politik sama digunakan oleh kedua-dua pihak berasaskan kerjasama di dalam dan di antara kumpulan etnik.

Gagasan Sejahtera (GS) adalah sebuah bentuk integrasi politik dalam kumpulan etnik Melayu-Islam antara PAS, Parti Ikatan Bangsa Malaysia (IKATAN) dan BERJASA bersama dengan beberapa buah Pertubuhan Bukan

Kerajaan (NGO) sebagai blok ketiga aliran politik Malaysia. Integrasi politik melalui GS telah diwujudkan secara rasminya pada 16 Mac 2016 bukan sahaja mendapat sokongan lebih dari 200 buah NGO, tetapi turut mendapat sokongan daripada tokoh-tokoh berpengaruh (NGI) yang dilestarikan bawah Kongres Rakyat.⁶⁰ GS menyediakan pilihan ketiga kepada pengundi Malaysia dengan tawaran pilihan politik berasaskan kepada konsep 'kesejahteraan bersama' kepada rakyat. Integrasi politik GS walaupun hanya wujud dalam kelompok Melayu-Islam, tetapi penekanan tetap diberikan bagi meraikan masyarakat multi-etnik Malaysia yang cuba mengatasi kepentingan politik kepartian.

Muafakat Nasional (MN) adalah suatu bentuk integrasi politik dalam kumpulan etnik yang sama berteraskan kepada kelompok Melayu-Islam. Integrasi politik MN telah wujud antara UMNO dengan PAS sebagai pakatan pembangkang kepada pentadbiran PH. Kerjasama politik tersebut secara rasminya dimaterai melalui Piagam Muafakat Nasional sebagai 'memorandum persefahaman'⁶¹ pada majlis Himpunan Panyatuan Ummah yang diadakan di Pusat Dagangan Dunia Putra (PWTC) pada 13 dan 14 September 2019. Integrasi politik MN yang wujud antara UMNO dengan PAS kemudiannya dikembangkan kepada bentuk kerjasama yang lebih luas melibatkan BN yang ditunjangi oleh UMNO dan GS yang ditunjangi oleh PAS.⁶² Walaupun tidak wujud integrasi politik secara formal dan berstruktur antara BN dengan GS, tetapi MN telah membawa kepada manifestasi lanjutan kerjasama politik antara kedua-dua belah pihak dan mencorakkan hala tuju baru politik Malaysia.

Integrasi politik yang terjalin menerusi MN telah dikembangkan lagi kepada konteks hubungan politik yang lebih luas sehingga membentuk Perikatan Nasional (PN). Perkembangan ini bermula dengan kemelut politik yang melanda negara di mana pada 23 Februari 2020 apabila ahli Majlis Tertinggi setiap parti seperti BN, BERSATU, PAS, Gabungan Parti Sarawak (GPS) dan sekumpulan ahli-ahli parlimen PKR telah mengadakan mesyuarat tertutup bagi membincangkan hala tuju politik masing-masing. Mesyuarat tersebut diakhiri dengan satu perjumpaan antara parti dalam sebuah majlis makan malam di Hotel Sheraton, Petaling Jaya. 'Langkah Sheraton' ini dilihat menjadi pencetus kepada perubahan landskap politik Malaysia.⁶³ Kemudian, Tun Dr Mahathir Mohamad telah meletakkan jawatan sebagai Perdana Menteri ke-7 dan BERSATU bersama-sama 11 ahli parlimen PKR telah mengisytiharkan keluar dari integrasi politik PH.⁶⁴ Maka dengan itu, runtuhlah era pemerintahan kerajaan PH yang bermula sejak PRU14 pada 9 Mei 2018 apabila tidak lagi mendapat sokongan majoriti ahli-ahli Dewan Rakyat. PN⁶⁵ terbentuk hasil integrasi politik baharu antara MN (BN dan GS), BERSATU dan 11 ahli parlimen PKR, yang turut disokong oleh GPS. Setelah itu, Tan Sri Muhyiddin Yassin telah dilantik oleh Yang di-Pertuan Agong sebagai Perdana Menteri ke-8. Integrasi politik yang wujud dalam PN pada dasarnya adalah suatu manifestasi permuafakatan yang berteraskan kepada tunjang Melayu-Islam, tetapi dikembangkan kepada bentuk kerjasama yang lebih luas

merentasi dalam etnik dan antara etnik.

Intipati Integrasi Politik Melalui Kerjasama Politik Sebagai Tapak Integrasi Dalam Masyarakat Multi-etnik

Kepelbagaian yang wujud di Malaysia telah menjadi faktor utama lahirnya pelbagai bentuk integrasi politik dalam mencapai sesuatu matlamat. Beberapa bentuk integrasi politik yang wujud sama ada di dalam etnik itu sendiri atau antara pelbagai kumpulan etnik, atau atas dasar sesama kumpulan etnik yang kemudiannya diperluaskan kepada antara etnik ternyata telah menjadi pemangkin kepada kerjasama masyarakat berbilang etnik, agama, budaya, fahaman dan ideologi politik yang berbeza. Pendekatan tersebut adalah mekanisme terbaik dalam mencari titik pertemuan di dalam dan di antara etnik yang menjadi asas kepada 'tapak integrasi' masyarakat multi-etnik Malaysia. Integrasi politik yang melibatkan penggabungan satu entiti politik dengan entiti politik yang lain membentuk suatu entiti politik baru bukan sahaja melibatkan hubungan berstruktur antara parti-parti politik tetapi turut menjadi pemangkin dalam mendorong masyarakat multi-etnik untuk saling faham-memahami, bertolak ansur, menerima dan mengiktiraf perbezaan dalam masyarakat. Apa yang lebih penting integrasi politik telah menjadi teras kepada kerjasama yang luas dalam bidang ekonomi, sosio-budaya dan pelbagai aspek kehidupan lain merentasi etnik. Dinamika integrasi politik telah menjadi sandaran kepada kerjasama yang lebih luas, rundingan, tawar-menawar, mencapai titik persefahaman dan toleransi yang akhirnya membawa kepada perkongsian kuasa antara pelbagai entiti politik yang berbeza serta menyuntik perasaan kekitaan bersama. Selain itu, integrasi politik membantu dalam memupuk perpaduan dan membangkitkan sentimen kebangsaan dalam kalangan masyarakat multi-etnik.^{66&67}

Kerjasama politik di dalam mahupun di antara kumpulan etnik merupakan tunjang utama kepada dinamika integrasi politik di Malaysia. Ini kerana kerjasama menjadi ciri penting kepada permuafakatan antara parti dan pencetus hubungan harmoni antara dua atau lebih entiti politik yang biasanya mempunyai fahaman, ideologi dan pendekatan politik yang berbeza. Tambah-tambah lagi dalam konteks masyarakat yang bersifat multi-etnik, kerjasama politik menjadi penentu kepada bentuk hubungan antara beberapa kumpulan etnik yang berbeza dari pelbagai dimensi kehidupan. Kerjasama politik dalam kumpulan etnik sendiri boleh dilihat dengan terbentuknya integrasi politik melalui APU, GS dan MN. Sementara itu, kerjasama politik antara kumpulan etnik yang berbeza boleh dilihat melalui integrasi politik Parti Perikatan, BN, GR, BA, PR, PH dan PN. Kerjasama yang wujud dalam Parti Perikatan, BN, PH dan PN terbukti berjaya membentuk kerajaan. Malah kerjasama yang wujud dalam BA dan PR juga berjaya membentuk pakatan pembangkang yang kuat sehingga parti pemerintah tidak berjaya mengekalkan kerusi dua pertiga

majoriti di Parlimen. Kewujudan kerjasama politik yang kukuh bukan sahaja mampu menarik sokongan daripada kelompok sasaran pengundi tertentu, malah menjadi wadah kepada terjalinnya hubungan dalaman dan rentas etnik dalam masyarakat. Sebagai contoh, integrasi politik yang berlaku dalam BN ternyata telah mendorong wujudnya hubungan yang baik antara Melayu, Cina dan India melalui perkongsian hidup bersama. Ini terbukti apabila negara berjaya mengekalkan keharmonian dalam masyarakat multi-etnik walaupun wujud perbezaan dari pelbagai sudut pandang kehidupan. BN itu sendiri menjadi satu medium utama sebagai tapak integrasi bagi masyarakat multi-etnik menjalinkan hubungan baik antara satu sama lain. Hubungan yang baik antara pucuk pimpinan parti menjadi pemangkin kepada hubungan baik di peringkat bawahan. Walaupun ianya lebih terserlah dari konteks takrifan autoriti, tetapi tidak boleh dinafikan ianya tetap terzahir dari aspek tafsiran harian. Lantaran itu, tidak hairanlah mengapa jangka hayat damai di negara ini adalah jauh lebih lama berbanding dengan jangka hayat konflik.⁶⁸

Selanjutnya, kerjasama politik yang terjalin melalui MN ternyata telah memulihkan hubungan dalam kalangan masyarakat Melayu-Islam yang bersengketa sekian lama khususnya apabila PAS dikeluarkan dari integrasi politik BN tahun 1977. Elemen Melayu dan Islam sememangnya cukup sinonim, terintegrasi secara langsung dan mempunyai kompleksiti fleksibiliti yang berupaya menjadi pemangkin kepada kekuatan elemen lain.⁶⁹ Ini kerana, kerjasama dan hubungan Melayu-Islam mempunyai perkaitan yang signifikan dengan isu keselamatan nasional dan boleh mempengaruhi kestabilan politik negara.⁷⁰ Begitu juga kerjasama politik yang terjalin di antara parti-parti yang berteraskan perkauman secara langsung mahupun tidak langsung dapat memupuk dan mewujudkan hubungan yang baik antara etnik. Kerjasama politik yang pernah wujud antara PAS dan DAP misalnya telah memacu hubungan yang baik rentas etnik khususnya antara masyarakat Melayu dan Cina. Kajian tentang PRU13 di Parlimen Pandan menunjukkan wujudnya dinamika baru politik bagi kawasan bandar memandangkan ketiga-tiga kumpulan etnik Melayu, Cina dan India tidak menyokong calon etnik Cina yang mewakili MCA dan BN kerana wujudnya isu nasional yang lebih besar.⁷¹ Perkara sama dilaporkan di Pilihan Raya Kecil, Dewan Undangan Negeri, Tenang, Johor yang mana majoriti pengundi Cina menunjukkan sokongan kepada PAS.⁷² Pengundi India juga berubah daripada politik berasaskan etnik kepada politik multi-etnik.⁷³ Di sini menunjukkan bahawa bila wujud integrasi politik antara etnik, maka secara langsung akan memupuk solidariti antara etnik di peringkat bawahan berteraskan kepada sokongan politik kepartian dan isu-isu nasional yang berbangkit ketika itu. Oleh itu, parti politik menjadi tapak integrasi yang menentukan hubungan di dalam etnik mahupun antara etnik.

Selain itu, integrasi politik menjadi mekanisme komprehensif dalam mewujudkan rundingan, tawar menawar, mencari titik persefahaman dan mencapai kata sepakat bagi penyelesaian bersama atas apa jua urusan di dalam

mahupun di antara etnik. Perkara ini jelas berlangsung dengan baik melalui integrasi politik Parti Perikatan dan BN sehinggakan entiti politik tersebut berjaya mengekalkan kekuasaan mereka menerajui pemerintahan negara sehinggalah ke PRU14. Pernah suatu ketika BN mempunyai sebanyak 14 komponen parti politik di seluruh negara. Jadi, bagaimana amalan perundingan, tawar menawar politik dapat berlangsung dengan baik dalam mencari titik persefahaman dan kata sepakat seperti dalam urusan pembahagian kerusi, kedudukan dalam kabinet,⁷⁴ jawatan dalam *Government Link Company* (GLC) dan pelbagai lagi. Mekanisme sama juga menjadi prinsip PH dalam melaksanakan pemerintahan negara sebelum ini. Sementelahan, integrasi politik PN hari ini memerlukan rundingan dan tawar menawar pada tahap tertinggi bagi mengikat dan mendapatkan mandat untuk terus mengekalkan kekuasaan sehingga PRU15. Proses rundingan dan tawar menawar tersebut turut menjadi intipati utama dalam kelangsungan hubungan masyarakat multi-etnik di Malaysia. Ironinya, “proses penyatupaduan menjadi usaha berterusan pada peringkat semua lapisan masyarakat bagi menyelesaikan defisit sosial yang berwahanakan tapak integrasi berprinsipkan tawar menawar, perundingan dan mediasi”.⁷⁵ Oleh itu, kelangsungan integrasi politik bergantung kepada hubungan dan sikap masyarakat yang mendokong proses tersebut.⁷⁶

Dinamika integrasi politik melalui kerjasama politik dalam mana-mana bentuk sekalipun menuntut komitmen jitu dalam mencapai toleransi tertinggi khususnya bagi merealisasikan matlamat yang disasarkan. Tanpa toleransi yang tinggi antara setiap entiti politik, mereka tidak akan mampu mencapai kata sepakat mahupun mencari jalan penyesuaian bersama yang boleh mengikat integrasi politik mereka bertahan dengan lebih lama. Wujudnya toleransi tinggi boleh dilihat dalam integrasi politik BN bagaimana persoalan *status-quo*, ketuanan Melayu, agama Islam dan perizaban Melayu dipersetujui secara kolektif antara 14 parti politik komponen BN. Lihat juga toleransi politik yang terzahir dalam integrasi politik pihak pembangkang seperti BA dan PR sebelum ini di mana PAS sanggup menanggukkan seketika hasrat untuk mewujudkan negara Islam dan melaksanakan Enakmen Kanun Jenayah Syariah II (HUDUD),⁷⁷ makakala DAP mendiamkan sementara perjuangan ‘Malaysian Malaysia’.⁷⁸ Ini bermakna PAS dan DAP boleh bekerjasama apabila tidak membabitkan soal dasar dan prinsip perjuangan parti.⁷⁹ Keadaan sedemikian boleh wujud demi kelestarian integrasi politik yang terjalin antara mereka. Sama juga toleransi yang berlaku dalam PH menjelang PRU14 apabila mereka bersetuju untuk menggunakan satu logo PKR bagi menghadapi pilihan raya dan janji peralihan kuasa Perdana Menteri dari Tun Dr Mahathir Mohamad kepada Dato’ Seri Anwar Ibrahim. Walaupun peralihan PM tidak berlaku sepertimana yang dijanjikan, tetapi toleransi tertinggi tetap wujud dalam hubungan integrasi politik PH. Model toleransi ini juga menjadi intisari utama dalam kelestarian hubungan antara etnik. Formula keharmonian di negara ini sememangnya berpaksikan kepada toleransi yang menjadi tapak integrasi hubungan di dalam

dan di antara etnik merentasi daerah dan wilayah, negeri dan persekutuan. Sejak merdeka, Malaysia telah melaksanakan demokrasi dan sistem persekutuan seharusnya sudah berjaya mempertingkatkan tahap toleransi etnik dan politik dalam kalangan warganya.⁸⁰ Bertepatan dengan konsep integrasi politik yang turut memberikan penekanan kepada integrasi sosial, perikatan antara etnik dan pembentukan budaya baru.⁸¹ Namun, polarisasi sosial, perbezaan bahasa, agama dan budaya seringkali menjadi faktor penghalang toleransi etnik dan politik, serta turut memberi kesan kepada tingkahlaku toleransi masyarakat.⁸²

Di samping itu, dinamika integrasi politik di Malaysia secara ironinya wujud dalam bentuk formal dan berstruktur melalui perjanjian persefahaman, memorandum, piagam atau permuafakatan langsung. Perkara ini dapat dilihat melalui bentuk integrasi politik Parti Perikatan, BN, BA, PR, PH, GS dan MN. Namun begitu, tidak dapat dinafikan wujud juga integrasi politik dalam bentuk tidak formal dan tidak berstruktur, seperti APU dan GR yang mana telah terbukti bentuk tersebut tidak dapat bertahan lama dan tidak mampu mencapai kejayaan besar dalam arena politik. Ini kerana integrasi politik parti pembangkang lebih berbentuk pakatan pilihan raya yang bersifat jangka pendek dan berlaku pertembungan antara prinsip asal perjuangan setiap parti dengan dasar bersama yang disepakati.⁸³ Integrasi politik PN hari ini juga tergolong dalam kategori tidak formal dan tidak berstruktur memandangkan masih belum wujud memorandum persefahaman rasmi yang mengikat setiap entiti politik yang membentuk PN. Cuma, bentuk integrasi politik PN terikat melalui akauntabiliti yang diberikan dalam kabinet negara sebagai landasan perkongsian kuasa di dalam dan antara etnik. Perkara ini mempunyai perkaitan relatif yang signifikan di mana amalan perkongsian kuasa turut menjadi teras kepada integrasi politik dalam memenuhi tuntutan politik, mendapat sokongan politik dan mencapai matlamat awam.⁸⁴ Amalan perkongsian kuasa bukanlah suatu perkara yang mudah untuk dicapai khususnya untuk menyusun dan mengurus masyarakat, tidak kira dalam konteks masyarakat yang bersifat satu etnik mahupun multi-etnik. Kebiasaannya, perkongsian kuasa politik pelbagai kumpulan etnik dicapai melalui perjanjian antara pemimpin kumpulan etnik yang mempunyai sokongan dari kalangan etnik mereka.⁸⁵ Amalan ini turut menjadi tunjang kepada tapak integrasi dalam kelestarian hubungan dalaman dan rentas etnik yang wujud sejak era sebelum merdeka hingga kini. Praktis perkongsian kuasa yang dicituskan melalui integrasi politik Parti Perikatan menjadi *role model* kepada mana-mana entiti politik yang menerajui pemerintahan negara dan penentu kepada survival politik negara kini.

Apabila wujudnya integrasi politik melalui kerjasama politik berlandaskan blok-blok parti, maka hubungan dalam kalangan penyokong parti khususnya dan masyarakat pendokong umumnya akan berjalan dengan baik. Sebaliknya, apabila integrasi politik itu retak, maka hubungan antara pengikut bawahan turut retak. Hal ini dapat dilihat apabila wujud persengketaan antara pendokong UMNO dan PAS sejak sekian lama. Tetapi setelah wujudnya MN,

persengketaan antara pendokong UMNO dan PAS semakin dilupakan dan hubungan yang semakin baik turut terjalin antara mereka. Begitu juga hubungan antara penyokong PAS dan DAP. Semasa wujudnya integrasi politik antara mereka, hubungan pengikut bawahan dapat berjalan dengan baik, tetapi kini wujud pelbagai bentuk konflik. Keadaan ini dapat dilihat dengan munculnya pelbagai isu sensitif, kritik mengkritik antara satu sama lain, mengeluarkan kenyataan berbaur perkauman serta ‘ucapan kebencian’ secara terbuka di mana telah menjejaskan hubungan baik yang terjalin sebelum ini.

Berdasarkan perbincangan di atas, terbukti bahawa dinamika integrasi politik menjadi teras kepada tapak integrasi masyarakat multi-etnik Malaysia yang dapat mengekalkan keharmonian masyarakat. Pendekatan ini secara spesifiknya berbentuk ‘dari atas ke bawah’ yang diformulakan melalui model ‘perpaduan dalam kepelbagaian’, ‘menerima dan mengiktiraf’ setiap perbezaan dalam masyarakat. Masyarakat yang dibezakan dengan latar belakang etnik, keturunan, agama, bahasa dan budaya mampu menjalani kehidupan dengan aman dan sejahtera selagi mana kestabilan politik negara dapat dipertahankan, serta hubungan di dalam dan di antara etnik terus berlangsung dengan mapan.

Kesimpulan

Perkembangan politik di Malaysia cukup unik dan kompleks sejak dari awal penglibatan masyarakat lokal yang bangkit menentang penjajah, penubuhan parti-parti politik berasaskan perkauman dan kelangsungan pembangunan politik kepartian, telah membawa kepada wujudnya dinamika integrasi politik melalui kerjasama politik dalam konteks yang lebih luas. Realitinya, manamana entiti atau parti politik yang berhasrat untuk mendapat sokongan rakyat, memenangi pilihan raya dan membentuk pemerintahan di Malaysia perlu mengambil pendekatan integrasi politik secara holistik bukan sahaja di dalam dan di antara etnik, malah perlu merentasi kedua-duanya sekali. Ini bermakna, tidak ada parti politik yang boleh memenangi pilihan raya dan membentuk pemerintahan secara sendirian tanpa mewujudkan integrasi politik. Ironinya, integrasi politik telah menjadi ‘darah daging’ politik Malaysia dan pemangkin kepada hubungan dalam masyarakat multi-etnik secara langsung mahupun tidak langsung. Dari itu, tidak hairanlah mengapa lahirnya beberapa pendekatan integrasi politik melalui Parti Perikatan, Barisan Nasional, Angkatan Perpaduan Ummah, Gagasan Rakyat, Barisan Alternatif, Pakatan Rakyat, Pakatan Harapan, Gagasan Sejahtera, Muafakat Nasional dan yang terkini Perikatan Nasional. Pendekatan integrasi politik di Malaysia hanya boleh berjaya dengan wujudnya ikatan formal yang berstruktur menerusi pelbagai bentuk ‘permuafakatan dan persefahaman’. Kelangsungan integrasi politik akan membawa kepada amalan perkongsian kuasa antara etnik walaupun masih wujud fahaman, ideologi dan pendekatan politik yang berbeza-beza antara parti dan entiti politik.

Signifikan dengan itu, dinamika integrasi politik yang wujud melalui kerjasama politik menjadi teras kepada tapak integrasi dalam kalangan masyarakat multi-etnik di Malaysia yang menawarkan mekanisme aman dan harmoni melalui kerjasama, perundingan dan tawar-menawar, toleransi serta menjadi penemu titik persefahaman dalam masyarakat terbanyak. Konflik yang mudah tercetus dalam kalangan masyarakat multi-etnik dapat dikurangkan, perbezaan, pertentangan serta persaingan dapat diredakan dan jalan penyelesaian bersama lebih mudah untuk dicapai. Dinamikanya integrasi politik menjadi medium utama tapak integrasi yang berupaya mendorong masyarakat multi-etnik umumnya untuk ‘menerima dan mengiktiraf’ perbezaan yang wujud dalam masyarakat.

Nota Akhir

1. Mohd Mahadee Ismail, *Sosialisasi Politik, Etos Nasional dan Negara-Bangsa: Kajian Pendidikan Sivik dan PLKN dalam kalangan Mahasiswa UPM*. Tesis Doktor Falsafah, Institut Kajian Etnik, UKM, 2015.
2. Varshney, A., *Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India*, New Haven: Yale University Press, 2002.
3. Hippler, J. “Violent Conflict, Conflict Prevention and Nation-Building – Terminology and Political Concepts”. Dlm. Hippler, J. (pnyt.). *Nation-building: A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation?* London: Pluto Press, hlm. 3-14, 2005.
4. Kaufmann, E., “Ethnic or Civic Nation?: Theorizing the American Case”, *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 27, 2000,133-154.
5. Hsieh, Hsiu-Fang & Shannon, S. E. “Three Approaches to Qualitative Content Analysis”, *Qualitative Health Research*, 15(9), 2005,1277-1288.
6. Ilievski, N.L., “The Concept of Political Integration: The Perspectives of Neofunctionalist Theory”, *Journal of Liberty and International Affairs*, 1(1), 2015, 1-14.
7. Sloane, J.H., “Political Integration in the European Community”, *Canadian Journal of Political Science*, 1(4), 1968, 442-461.
8. Campos, N.F., Coricelli, F. dan Moretti, L., “Economic Growth and Political Integration: Estimating the Benefits from Membership in the European Union Using the Synthetic Counterfactuals Method”, *IZA Discussion Papers Series*, Bonn, Germany: The Institute for the Study of Labor (IZA), 2014.
9. Mekuriyaw, E., “The Idea of Political Integration in Africa: Challenges and Prospects”, *International Journal of Peace and Conflict Studies (IJPCS)*, 3(2), 2016, 55-62.

10. Ibid.
11. Rex, J., 2004. *Multiculturalism and Political Integration in the Modern Nation State*, Barcelona: CIDOB Edicionc, 2004.
12. Ibid.
13. Ibid.
14. Klarenbeek, L.M., “Reconceptualising ‘Integration as a Two-Way Process’”, *Migration Studies*, 0(0),2019, 1-20.
15. Ibid.
16. Serrano, J.R., “Integration and Politicization (Towards a Radical Redefinition of Integration)”, Dlm. Aguero, C. (edt.), *Peasantry and National Integration*, United States: Colegio de Mexico, 1981.
17. Ibid.
18. Ibid.
19. Ibid.
20. Lindberg, L.N., *The Political Dynamics of European Integration*, Stanford: Stanford University Press, 1963.
21. Weiner, M., “Political Integration and Political Development”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 358(1), 1965. 52-64.
22. Op.cit, Ilievski.
23. Deutsch, K.W. et al., “Political Community and the North Atlantic Area. Dlm. Nelsen, B.F. dan Stubb, A. (eds.). *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, Boulder: Lynne Rienner Publisher, 2014, hlm 33.
24. Op.cit, Ilievski.
25. Coleman, J.S. dan Rosberg, C. G., *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*, Berkeley, University of California Press, 1964.
26. Op.cit, Mekuriyaw.
27. Op.cit, Weiner, hlm 53.
28. Haas, E.B., *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces*, Stanford, California: Stanford University Press, 1958.
29. Lindberg, L.N., “Political Integration: Definition and Hypotheses”, Dlm. Nelsen, B.F. dan Stubb, A. (eds.), *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, London: Palgrave, 1994, hlm. 99-109.
30. Ibid.
31. Op.cit, Ilievski.
32. Ishak Saat, *Sejarah Sosial Masyarakat Malaysia*, Shah Alam, Karisma Publications, 2005.
33. Ruslan Zainuddin, *Sejarah Malaysia*, Shah Alam: Penerbit Fajar Bakti, 2003.
34. Ibid.

35. Ibid.
36. Op. cit, Ishak.
37. Op.cit, Ruslan.
38. Op.cit, Ruslan.
39. Milne, R.S. dan Mauzy, D.K., *Politik dan Kerajaan di Malaysia*. Terj. Abdul Rauf Mohd. Napis dan Ramlah Muhamad, Kuala Lumpur, Dewan Bahasa dan Pustaka, 1992.
40. Op.cit, Ruslan.
41. Muhammad Asri Mohd Ali, Mohd Mahadee Ismail, Ahmad Rizal Mohd Yusof, Muhammad Shamshinor Abd Azzis, Arvin Tajari dan Najiha Zainudin, "Integrasi Parti dan Pola Pengundian: Kajian di Kuala Lumpur Semasa Pra-Pilihan Raya Umum ke-14", *Research Journal of Social Sciences*, 9(3), 2016, 66-77.
42. Ibid.
43. Mohd Izani Mohd Zain, *Parti Islam SeMalaysia (PAS) dalam Kerjasama Politik di Malaysia, 1999-2015*. Tesis Doktor Falsafah. University of Malaya, 2017.
44. Kua Kia Song, Siapa yang Bertanggungjawab di atas Kehancuran Pakatan Pembangkang? *Malaysia Today*. <https://www.malaysia-today.net/2017/09/08/siapa-yang-bertanggungjawab-di-atas-kehancuran-pakatan-pembangkang/> [10 September 2017].
45. Ibid.
46. Ahmad Fauzi Abdul Hamid, *The Islamic Opposition in Malaysia: New Trajectories and Directions?* Singapore, Nanyang Technological University, 2008.
47. Op.cit, Kua Kia Song.
48. Ibid.
49. Ibid.
50. Ibid.
51. Op.cit, Ahmad Fauzi.
52. Norhayati Mohd Salleh, "Pilihan Raya Umum ke-12 (PRU-12): "Tsunami" Politik Melayu?", *Jurnal Jebat*, 35, 2008, 49-64.
53. Ibid.
54. Borneo Post Online. 2011. Sedar Diri Dibuli Mungkin Punca SNAP Keluar PR. <https://www.theborneopost.com/2011/05/08/sedar-diri-dibuli-mungkin-punca-snap-keluar-pr/> [08 Mei 2011].
55. Mohd Mahadee Ismail, Mansor Mohd Noor, Muhammad Asri Mohd Ali, Ahmad Rizal Mohd Yusof, Muhammad Shamsinor Abdul Azzis, Arvin Tajari dan Azlina Abdullah, "Kepimpinan Politik: Pola Sokongan Pengundi Selangor Menjelang PRU14", *Research Journal of Social Sciences*, 9(3), 2016, 8-19.
56. Pakatan Harapan. 2018. Buku Harapan: Membina Negara Memenuhi Harapan. https://store.ubah.my/Manifesto_PH_BM.pdf [8 Mac

- 2018].
57. Muhamad Nadzri Mohamed Noor, "Pilihan Raya dan Politik Malaysia Pasca PRU2018: Persaingan, Dinamik dan Implikasi", *JEBAT*, 47(1), 2020, 150-175.
 58. Op.cit, Mohd Mahadee et. al.
 59. Ibid.
 60. Gagasan Sejahtera. 2018. Manifesto Malaysia Sejahtera. <https://malaysiasejahtera.my/> [23 April 2018].
 61. Harakah Daily. 2019. Himpunan Penyatuan Ummah, 13-14 September. <https://harakahdaily.net/index.php/2019/08/20/himpunan-penyatuan-ummah-13-14-september/> [20 Ogos 2019].
 62. Faiz Zainudin. 2019. 'Bulan' Berkibar di PWTC Tanda 'Gencatan Senjata' UMNO-PAS Selepas 60 Tahun. *Free Malaysia Today News*. <https://www.freemalaysiatoday.com/category/bahasa/2019/09/13/bulan-berkibar-di-pwtc-tanda-gencatan-senjata-umno-pas-selepas-60-tahun/> [13 September 2019].
 63. Amir Jalal dan Farhan Kamarulzaman. 2020. Pencetus Perubahan Landskap Politik Malaysia. *Berita Harian Online*. <https://www.bharian.com.my/rencana/muka10/2020/02/660519/pencetus-perubahan-landskap-politik-malaysia> [29 Februari 2020].
 64. Harakah Daily. 2020. Kronologi Krisis Politik PH vs BERSATU 2020. <https://harakahdaily.net/index.php/2020/03/12/kronologi-krisis-politik-ph-vs-bersatu-2020/> [12 Mac 2020].
 65. The Star. 2020. Muhyiddin to form Perikatan Nasional. <https://www.thestartv.com/v/muhyiddin-to-form-perikatan-nasional> [29 Februari 2020].
 66. Op.cit, Weiner.
 67. Op.cit, Lindberg.
 68. Shamsul Amri Baharuddin, *Kesepaduan dalam Kepelbagaian: Perpaduan di Malaysia sebagai Work-in-Progress*, Bangi, Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, 2011.
 69. Hussin Mutalib, *Islam and Ethnicity in Malay Politics*, Melbourne, Oxford University Press, 1990.
 70. Kamarulnizam Abdullah, *The Politics of Islam in Contemporary Malaysia*, Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, 2003.
 71. Wong Pui Yi, "Pandan, Selangor: New Electoral Dynamics in Urban Malaysia", Dlm. Weiss M.L. (edt.). *Electoral Dynamics in Malaysia: Finding from the Grassroots*. Petaling Jaya, Strategic Information and Research Development Centre, 2014, hlm.8.
 72. Junaidi Awang Besar, Mohd Fuad Mat Jali dan Mohd Faidz Mohd Zain, "Analisis Pola Pengundian Etnik Cina dalam Pilihan Raya Kecil Kawasan Dewan Undangan Negeri (DUN) Tenang, Johor", *Malaysia Journal of Society and Space (Geografia)*, 8(5), 2012, 39-50.

73. Suresh Kumar Vellymalay dan Sivarajan Ponniah, “Tsunami India dalam Pilihan Raya Umum Ke-14: Peralihan Sokongan daripada Politik Etnik kepada Politik Multietnik”, *JEBAT*, 45(2),2018, 206-231.
74. Boleh lihat kaedah perkongsian kuasa pakatan politik berasaskan kaum di Sarawak. Suffian Mansor, “Pakatan Politik Berasaskan Kaum: Kerelevanan dan Kelangsungan Jawatan Timbalan Ketua Menteri Sarawak (1963-2016)”, *JEBAT*, 43(2), 2016, 100-123.
75. Mansor Mohd Noor dan Mohd Sobhi Ishak, “IPNas: Model Integrasi Kesepaduan Nasional Rakyat Malaysia”, *Seminar IPNas 16 Oktober 2019*. Jabatan Perpaduan Negara dan Integrasi Nasional, 2019, hlm. 18.
76. Op.cit, Weiner.
77. Ahmad Fauzi Abdul Hamid, “The Hudud Controversy in Malaysia: Religious Probity or Political Expediency”, *Southeast Asian Affairs*, v2015, 2015, 05-219.
78. Wan Hamidi Hamid. 2017. Mengapa Malaysian Malaysia? *RoketKini.com*. <https://www.roketkini.com/2017/03/13/mengapa-malaysian-malaysia/> [13 Mac 2017].
79. Mohd Izani Mohd Zain. 2020. Menelusuri Hubungan Cinta, Benci PAS dan DAP. *Berita Harian Online*. <https://www.bharian.com.my/berita/nasional/2020/02/659438/menelusuri-hubungan-cinta-benci-pas-dan-dap> [26 Februari 2020].
80. Peffley, M. dan Robert, R., “Democratization and Political Tolerance in Seventeen Countries: A Multilevel Model of Democratic Learning”, *Political Research Quarterly*, 56(3), 2003, 243–257.
81. Op.cit, Rex.
82. Mohd Azmir Mohd Nizah, Mashitah Sulaiman, Adibah Sulaiman @ Mohamad dan Latifah Abdul Latiff, “Ethnicity, Urbanity and Political Tolerance in Malaysia”, *International Journal of Asian Social Science*, 8(1), 2018, 12-20.
83. Op.cit, Mohd Izani, 2017.
84. Op.cit, Serrano.
85. Abdul Rahman Abdul Aziz, *Isu-isu Ketahanan Nasional Malaysia*, Kuala Lumpur: Institut Terjemahan & Buku Malaysia Berhad, 2014.

Rujukan

- Abdul Rahman Abdul Aziz. 2014. *Isu-isu Ketahanan Nasional Malaysia*. Kuala Lumpur: Institut Terjemahan & Buku Malaysia Berhad.
- Ahmad Fauzi Abdul Hamid. 2008. *The Islamic Opposition in Malaysia: New Trajectories and Directions?* Singapore: Nanyang Technological University.

- Ahmad Fauzi Abdul Hamid. 2015. "The Hudud Controversy in Malaysia: Religious Probity or Political Expediency". *Southeast Asian Affairs*, v2015, 205-219.
- Amir Jalal dan Farhan Kamarulzaman. 2020. Pencetus Perubahan Landskap Politik Malaysia. *Berita Harian Online*. <https://www.bharian.com.my/rencana/muka10/2020/02/660519/pencetus-perubahan-landskap-politik-malaysia> [29 Februari 2020].
- Borneo Post Online. 2011. Sedar Diri Dibuli Mungkin Mungkin Punca SNAP Keluar PR. <https://www.theborneopost.com/2011/05/08/sedar-diri-dibuli-mungkin-punca-snap-keluar-pr/> [08 Mei 2011].
- Campos, N.F., Coricelli, F. dan Moretti, L., 2014. "Economic Growth and Political Integration: Estimating the Benefits from Membership in the European Union Using the Synthetic Counterfactuals Method", *IZA Discussion Papers Series*, Bonn, Germany: The Institute for the Study of Labor (IZA).
- Coleman, J.S. dan Rosberg, C. G.. 1964. *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*, Berkeley: University of California Press.
- Deutsch, K.W. et al. 2014. "Political Community and the North Atlantic Area. Dlm. Nelsen, B.F. dan Stubb, A. (eds.). *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, Boulder: Lynne Rienner Publisher, hlm. 125-144.
- Deutsch, K.W. 1954. *Political Community at the International Level: Problems of Definition and Measurement*, New York: Doubleday.
- Faiz Zainudin. 2019. 'Bulan' Berkibar di PWTC Tanda 'Gencatan Senjata' UMNO-PAS Selepas 60 Tahun. *Free Malaysia Today News*. <https://www.freemalaysiatoday.com/category/bahasa/2019/09/13/bulan-berkibar-di-pwtc-tanda-gencatan-senjata-umno-pas-selepas-60-tahun/> [13 September 2019].
- Gagasan Sejahtera. 2018. Manifesto Malaysia Sejahtera. <https://malaysia-sejahtera.my/> [23 April 2018].
- Haas, E.B., 1958. *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces*. Stanford. California: Stanford University Press.
- Harakah Daily. 2019. Himpunan Penyatuan Ummah, 13-14 September. <https://harakahdaily.net/index.php/2019/08/20/himpunan-penyatuan-ummah-13-14-september/> [20 Ogos 2019].
- Harakah Daily. 2020. Kronologi Krisis Politik PH vs BERSATU 2020. <https://harakahdaily.net/index.php/2020/03/12/kronologi-krisis-politik-ph-vs-bersatu-2020/> [12 Mac 2020].
- Hippler, J. 2005. "Violent Conflict, Conflict Prevention and Nation-Building – Terminology and Political Concepts". Dlm. Hippler, J. (pnyt.). *Nation-building: A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation?* London: Pluto Press, hlm. 3-14.

- Hsieh, Hsiu-Fang & Shannon, S. E. 2005. "Three Approaches to Qualitative Content Analysis", *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.
- Hussin Mutalib, 1990. *Islam and Ethnicity in Malay Politics*, Melbourne: Oxford University Press.
- Ilievski, N.L. 2015. "The Concept of Political Integration: The Perspectives of Neofunctionalist Theory", *Journal of Liberty and International Affairs*, 1(1), 1-14.
- Ishak Saat. 2005. *Sejarah Sosial Masyarakat Malaysia*, Shah Alam: Karisma Publications.
- Junaidi Awang Besar, Mohd Fuad Mat Jali dan Mohd Faidz Mohd Zain, 2012. "Analisis Pola Pengundian Etnik Cina dalam Pilihan Raya Kecil Kawasan Dewan Undangan Negeri (DUN) Tenang, Johor", *Malaysia Journal of Society and Space (Geografia)*, 8(5), 39-50.
- Kamarulnizam Abdullah. 2003. *The Politics of Islam in Contemporary Malaysia*, Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Kaufmann, E. 2000. "Ethnic or Civic Nation?: Theorizing the American Case", *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 27, 133-154.
- Klarenbeek, L.M.. 2019. "Reconceptualising 'Integration as a Two-Way Process'", *Migration Studies*, 0(0), 1-20.
- Kua Kia Song. 2017. Siapa yang Bertanggungjawab di atas Kehancuran Pakatan Pembangkang? *Malaysia Today*. <https://www.malaysia-today.net/2017/09/08/siapa-yang-bertanggungjawab-di-atas-kehancuran-pakatan-pembangkang/> [10 September 2017].
- Lindberg, L.N. 1963. *The Political Dynamics of European Integration*, Stanford: Stanford University Press.
- Lindberg, L.N. 1994. "Political Integration: Definition and Hypotheses", Dlm. Nelsen, B.F. dan Stubb, A. (eds.), *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, London: Palgrave, hlm. 99-109.
- Mansor Mohd Noor dan Mohd Sobhi Ishak. 2019. "IPNas: Model Integrasi Kesepaduan Nasional Rakyat Malaysia", *Seminar IPNas 16 Oktober 2019*. Jabatan Perpaduan Negara dan Integrasi Nasional.
- Mekuriyaw, E. 2016. "The Idea of Political Integration in Africa: Challenges and Prospects", *International Journal of Peace and Conflict Studies (IJPCS)*, 3(2), 55-62.
- Milne, R.S. dan Mauzy, D.K. 1992. *Politik dan Kerajaan di Malaysia*. Terj. Abdul Rauf Mohd. Napis dan Ramlah Muhamad, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mohd Azmir Mohd Nizah, Mashitah Sulaiman, Adibah Sulaiman @ Mohamad dan Latifah Abdul Latiff. 2018. "Ethnicity, Urbanity and Political Tolerance in Malaysia", *International Journal of Asian Social Science*, 8(1), 12-20.

- Mohd Izani Mohd Zain. 2017. *Parti Islam SeMalaysia (PAS) dalam Kerjasama Politik di Malaysia, 1999-2015*. Tesis Doktor Falsafah. University of Malaya.
- Mohd Izani Mohd Zain. 2020. Menelusuri Hubungan Cinta, Benci PAS dan DAP. *Berita Harian Online*. <https://www.bharian.com.my/berita/nasional/2020/02/659438/menelusuri-hubungan-cinta-benci-pas-dan-dap/> [26 Februari 2020].
- Mohd Mahadee Ismail. 2015. *Sosialisasi Politik, Etos Nasional dan Negara-Bangsa: Kajian Pendidikan Sivik dan PLKN dalam kalangan Mahasiswa UPM*. Tesis Doktor Falsafah, Institut Kajian Etnik, UKM.
- Mohd Mahadee Ismail, Mansor Mohd Noor, Muhammad Asri Mohd Ali, Ahmad Rizal Mohd Yusof, Muhammad Shamsinor Abdul Azzis, Arvin Tajari dan Azlina Abdullah. 2016. “Kepimpinan Politik: Pola Sokongan Pengundi Selangor Menjelang PRU14”, *Research Journal of Social Sciences*, 9(3), 8-19.
- Mohd Mahadee Ismail, Mohd Sabri Md Nor dan Zatul Himmah Adnan. 2019. “Persepsi Golongan Belia terhadap ‘Malaysia Baharu’ dalam Kerangka Pembangunan Komuniti di Semenanjung Malaysia”. *Malaysian Journal of Society and Space (Geografia)*, 15(4), 274-287.
- Muhamad Nadzri Mohamed Noor. 2020. “Pilihan Raya dan Politik Malaysia Pasca PRU2018: Persaingan, Dinamik dan Implikasi”, *JEBAT*, 47(1), 150-175.
- Muhammad Asri Mohd Ali, Mohd Mahadee Ismail, Ahmad Rizal Mohd Yusof, Muhammad Shamshinor Abd Azzis, Arvin Tajari dan Najihah Zainudin, 2016. “Integrasi Parti dan Pola Pengundian: Kajian di Kuala Lumpur Semasa Pra-Pilihan Raya Umum ke-14”, *Research Journal of Social Sciences*, 9(3), 66-77.
- Norhayati Mohd Salleh. 2008. “Pilihan Raya Umum ke-12 (PRU-12): “Tsunami” Politik Melayu?”, *Jurnal Jebat*, 35, 49-64.
- Pakatan Harapan. 2018. Buku Harapan: Membina Negara Memenuhi Harapan. https://store.ubah.my/Manifesto_PH_BM.pdf [8 Mac 2018].
- Peffley, M. dan Robert, R., 2003. “Democratization and Political Tolerance in Seventeen Countries: A Multilevel Model of Democratic Learning”, *Political Research Quarterly*, 56(3), 243–257.
- Perlembagaan Persekutuan*. 2000. Kuala Lumpur: International Law Book Service.
- Rex, J., 2004. *Multiculturalism and Political Integration in the Modern Nation State*, Barcelona: CIDOB Edicione.
- Ruslan Zainuddin. 2003. *Sejarah Malaysia*, Shah Alam: Penerbit Fajar Bakti.
- Serrano, J.R. 1981. “Integration and Politicization (Towards a Radical Redefinition of Integration)”, Dlm. Aguero, C. (ed.), *Peasantry and National Integration*, United States: Colegio de Mexico.

- Shamsul Amri Baharuddin. 2011. *Kesepaduan dalam Kepelbagaian: Perpaduan di Malaysia sebagai Work-in-Progress*, Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Sloane, J.H. 1968. "Political Integration in the European Community", *Canadian Journal of Political Science*, 1(4), 442-461.
- Suffian Mansor. 2016. "Pakatan Politik Berasaskan Kaum: Kerelevanan dan Kelangsungan Jawatan Timbalan Ketua Menteri Sarawak (1963-2016)" *JEBAT*, 43(2), 100-123.
- Suresh Kumar Vellymalay dan Sivarajan Ponniah. 2018. "Tsunami India dalam Pilihan Raya Umum Ke-14: Peralihan Sokongan daripada Politik Etnik kepada Politik Multietnik", *JEBAT*, 45(2), 206-231.
- The Star. 2020. Muhyiddin to form Perikatan Nasional. <https://www.thestartv.com/v/muhyiddin-to-form-perikatan-nasional> [29 Februari 2020].
- Varshney, A., 2002. *Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India*, New Haven: Yale University Press.
- Wan Hamidi Hamid. 2017. Mengapa Malaysian Malaysia? *RoketKini.com*. <https://www.roketkini.com/2017/03/13/mengapa-malaysian-malaysia/> [13 Mac 2017].
- Weiner, M., 1965. "Political Integration and Political Development", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 358(1), 52-64.
- Wong Pui Yi. 2014. "Pandan, Selangor: New Electoral Dynamics in Urban Malaysia", Dlm. Weiss M.L. (edt.). *Electoral Dynamics in Malaysia: Finding from the Grassroots*. Petaling Jaya: Strategic Information and Research Development Centre, hlm.8.

Nota Biografi

Mohd Mahadee Ismail (mahadee@upm.edu.my) (Ph.D), adalah Profesor Madya di Jabatan Pengajian Kenegaraan dan Ketamadunan, Fakulti Ekologi Manusia, Universiti Putra Malaysia. Kepakaran beliau ialah dalam bidang politik dan kerajaan.

Penghargaan

Penulis mengucapkan jutaan terima kasih kepada Institut Kajian Etnik (KITA), Universiti Kebangsaan Malaysia atas jemputan khas untuk bersama-sama menyumbang artikel dalam penerbitan khas Jurnal Jebat edisi ini.